

IVAN NIKOLA BUGARDELLI I NJEGOV RUKOPIS BIBLIJE NA HRVATSKOM JEZIKU

Slavko Kovačić

Franjo M. Appendini u drugom svesku svog opsežnog djela *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei...*, objavljenom u Dubrovniku 1803. g. na str. 306—307 donosi dio popisa rukopisnih i tiskanih djela na hrvatskom jeziku, što su se tada nalazila u glagoljaškom sjemeništu u Priku kod Omiša.¹ Na prvo mjesto stavlja prijevod Sv. Pisma (*la traduzione di S. Scrittura*) bez napomene o prevodiocu, mjestu i vremenu nastanka. O toj se rukopisnoj hrvatskoj Bibliji u znanstvenoj literaturi doznalo nešto više 1865. g., kad je izišao drugi svezak Šafaříkove *Geschichte der südslavischen Literatur*. Šafařík tu najprije spominje Appendinijevu vijest, zatim navodi mišljenje Dobrowskoga da bi se moglo raditi o jednom od triju starijih prijevoda: glagoljskom iz 1547—1554, Kašićevom ili Rusićevom, i napokon — oslanjajući se na Kucharskoga koji je rukopis vidio u Priku i o njemu se tu na licu mjesta raspitivao — kaže da je prijevod izradio »svećenik Bugardelli«, koji da je umro između 1800. i 1808. g. Dodaje još da se rukopis u vrijeme kad ga je ogledao Kucarski (1829. g.) nalazio kod svećenika Kružičevića u Priku.²

Navedene Šafaříkove izjave našoj je kulturnoj javnosti već 1869. g. prenio Šime Ljubić,³ a 1898. g. je i sam rukopis preko roda Kružičevića dospio u Zagreb u Jugoslavensku akademiju,⁴ gdje je gotovo pola stoljeća ležao nezapažen. Tek se 1934. g. na nj osvrnuo Franjo Fancev, i to usput samo jednom rečenicom u bilješci ispod crte. Govoreći, naime, o tome kako se Bartol Kašić u prevodenju biblijskih tekstova oslanjao na starije prijevode, primjećuje: »Postoji i jedna poljička hrvatska Biblija iz 18. vijeka koja se, gdje god je to moguće, također oslanja na stare hrvatske biblijske tekstove.«⁵ Kad desetak godina poslije isti autor u *Hrvatskoj enciklopediji* piše o »Bugardelliju«, biografske mu podatke donosi onako nepotpune (samo prezime!) i netočne (odgovara jedino približna kronologija!), kako ih je donio i Šafařík. Na kraju pobija mišljenje po kojemu je »učinjen« prevodiocem Svetoga pisma Starog i Novog zavjeta, i to tvrdnjom da tekst prijevoda »ne predstavlja individualan rad ovoga ili onoga prevodioca iz 18. st.,

kad je vjerojatno još na njegovu početku bio prepisan, već je u cijelosti prijepis iz starijeg predloška (..).⁶

Za gore navedenu tvrdnju Fancev nije donio nikakve dokaze. Oslonio se na svoj dojam stečen uvidom u rukopis kao i na općenitu činjenicu da su prvi priređivači prijevoda Biblije na hrvatski jezik, najprije djelomičnih (lekcionari) pa onda i cjelovitog (Kašićev), pri tom posezali za nekim starijim prijevodima.⁷ Naravno, u kratkom enciklopedijskom napisu nije ni mogao ulaziti u potanju analizu ni navoditi dokaze, ali je očito išao predaleko, kad je bez temeljitijeg istraživanja o nastanku rukopisa osporio, makar i ne sasvim odrešito, bilo kakav Bugardellijev rad na njemu. Uostalom, ako bi tekst prijevoda bio prepisan još na početku 18. st., a Bugardelli je živio pola stoljeća poslije, zašto je uopće trebalo u enciklopediju uvrstiti njegovo ime?

I zbilja, Fancev je tom svojom kratkom izjavom uklonio Bugardellija iz povijesti hrvatskih prijevoda Biblije. Već 1943. g. Miroslav Vanino u članku *Teologija u Hrvata* za Bugardellijev rukopis Biblije upotrebljava izraz »poljički« i kaže da potječe »od nepoznatog auktora«.⁸ Kad poslije Vjekoslav Štefanić u *Enciklopediji Jugoslavije* piše o hrvatskim prijevodima Biblije, ističe kako u »drugoj polovici 18. i u početku 19. st. sazrijeva konačna težnja da se ostvari prijevod čitave Biblije na narodni jezik s Vulgate« i kao prvi takav pokušaj navodi »Poljičku bibliju« u rukopisu o kojoj samo neodređeno kaže da se »naslanja na tradicionalne hrvatske crkvene tekstove«.⁹ Enciklopedija Jugoslavije ne spominje nigdje Bugardellija.

Moglo se očekivati da će Fancev u nekom drugom opsežnijem radu riješiti pitanja što ih je načeo gore navedenim riječima, ali on je već 1943. g. umro. Nije nam poznato da bi se bilo tko drugi poslije njega pobliže zanimao za Akademijin rukopis hrvatske Biblije o kojemu je riječ,^{9a} iako bi on kao najcjelovitije sačuvani prijevod Biblije na hrvatskom jeziku prije 19. stoljeća svakako zasluživao veću pažnju i temeljitije proučavanje. Historijski podaci o njegovu nastanku kojima sada raspolažemo zahvaljujući spisu nedavno pronađenom u svežnjicu spisa nekadašnjeg glagoljaškog sjemeništa u Priku¹⁰ čine bespredmetnim razna domišljanja i predstavljaju sigurno polazište za daljnja istraživanja.

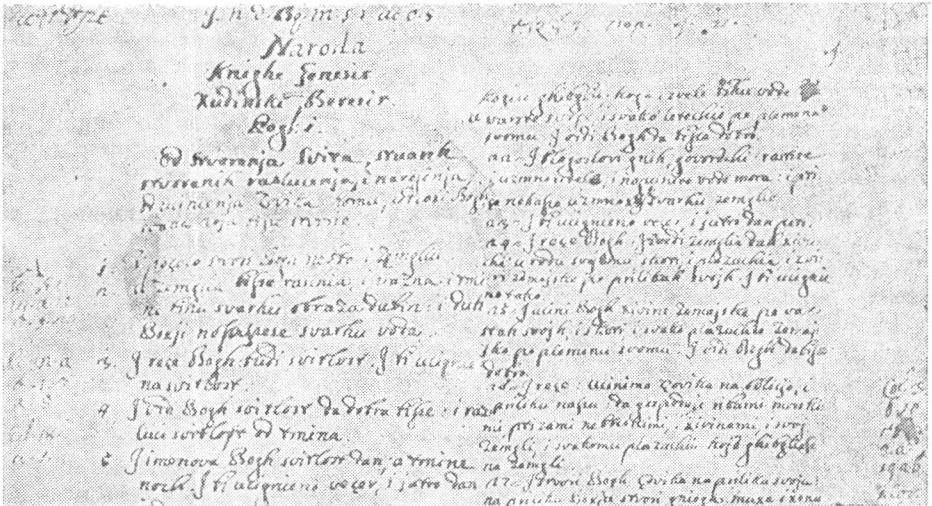
Radi se o listu veličine 195×278 mm prelomljenom na dva jednaka dijela. Na prvaj polovici od sredine prema dolje ispisan je hrvatski tekst pogodbe kojom se Ivan Bugardelli iz Omiša obvezao za naručioca don Mihovila Božića, upravitelja sjemeništa u Priku, prevesti Sveto Pismo na hrvatski jezik za sedam cekina nagrade. Uz sami početak teksta na lijevom rubu piše: »kopija«, a tekst glasi:

Na 10. otopra 1759. u Priko u šemenariu prid Omišem. Pogodi se ja D. Mijovila[!] Božić [i]z] Zvečanja s gosp. Ivanom Bugardelom iz Omiša, da mi istumači i ispise u jazik sadanji slovinski aliti arvatski sve Sveto Pismo staroga i novoga zakona na versie s broima i s tabulom parvom na početku i s drugom na svarši, kako se naodi Sveto Pismo u pripostovanoga g. arcipreta D. Nikole Dišmanića u Omišu i neka je brez svakoga pomankanja, a kada bude ispisanu lipo na kartu mezo

real, on meni ima dati u ruke Sveto Pismo, a ja njemu sedam cekini koji svaki da bude od libar četardeset i osam.

Ja zgor rečeni svojom rukom.

Ja Ivan Bugardelo potvardijen i obitan se ako Bog da zdravie, da ćiu[!] obslužit sve kako je od zgora.

Početak Knjige postanka rukopisa Bugardellijeve Biblije

Na drugoj polovici opet od sredine gdje je list bio prelomljen, pa prema protivnom kraju lista u dva su stupca zabilježeni pojedini obrcci isplate sve do konačnog podmirenja ugovorene svote:

Na 27. juna 1761. Do danas usve dado gospodinu Ivanu Bugardelu	
iz pogodbe S. Pisma	L. 174:18
otobra na 22. 1761. dado mu	L. 4:16
gemenlije ¹¹	L. 7:10
dado	L. 7: 8
pak	L. 14:
pak poslia	L. 9:13
opeta	L. 5:
poslia	L. 5: 4
šetembra na 26. 1762. pak	L. 9:16
pak otopra na 2.	L. 6: 8
opet otopra na 7.	L. 6: 8
otobra na 8.	L. 6: 8
istoga na 12.	L. 3: 4
istoga na 21.	L. 6: 8
istoga na 28.	L. 3: 4
na 4. novembra	L. 6: 8

<i>pak isti dan na razlog istoga Bugardela dado D. Marku Biliću</i>	<i>L. 3: 4</i>
<i>decembra 14. dado</i>	<i>L. 3: 4</i>
<i>na 12. decembra 1762. dado istomu octa barila tri što čini pinez</i>	<i>L. 42:</i>
<i>barilo po libar 14.</i>	
<i>na 20. jenara 1767. dado Bugardelu</i>	<i>L. 3:10</i>
<i>dado opet</i>	<i>L. 6: 8</i>

Na samom dnu desnoga stupca piše:

*Primi Bugardelo 338:11 libar.*¹²

Regest na poledini glasi:

Pismo koe učini Ive Buggadelo[!] za iztumačiti S. Pismo od Latina u slovinski jazik.

Navedeni je dokument, kako je već spomenuto, kopija. Original, vjerojatno pisan talijanskim jezikom i s uobičajenim zakonskim formalnostima, zacijelo je ostao kod Bugardellija (i s njim nestao?), koji je za naručioca hrvatske Biblije Božića svojom vlastitom rukom bosančicom napisao običnu kopiju bez službene autentifikacije.¹³ Podatke o isplati i regist na poledini dodao je poslije, opet hrvatskim jezikom i bosančicom, Božić.

Prema tome, nema nikakve sumnje da je rukopisna hrvatska Biblija, što se danas čuva u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, djelo Omišanina Ive Bugardellija.

Već smo gore naglasili da su podaci što ih je o njemu prije više od sto godina Šafařík iznio pred znanstvenu javnost nepotpuni i netočni. Ne ulazeći u iscrpan prikaz njegova života i rada, što u kratkom članku i nije moguće, ovdje o njemu dajemo najosnovnije podatke provjerene i upotpunjene prema arhivskoj građi.

Potječe iz ugledne omiške obitelji Bugardelli¹⁴ koja se tijekom druge polovine 17. i prve polovine 18. st. od zanatlijske,¹⁵ vjerojatno zahvaljujući i ženidbenim vezama s plemićkim obiteljima Jelić i Capogrosso,¹⁶ probila do plemstva¹⁷ koje je još tada bilo znak najvišeg društvenog prestiža. Djed mu je Nikola bio u vojničkoj službi s naslovom potpukovnika,¹⁸ a otac Josip Špiridion s naslovom doktora, zacijelo prava,¹⁹ nastupao je sredinom 18. st. kao odabrani sudac (»arbitro«) u nekim privatno-pravnim sporovima u Omišu,²⁰ a u barem dva navrata neko je vrijeme obavljao službu kancelara Vijeća za zdravstvo u Omišu.²¹ Za tu i neke druge službe napose ga je preporučivalo poznavanje »ilirskog pisma«, tj. bosančice.²²

Ivan Nikola rođen je u Omišu 29. listopada 1739. godine.²³ Šafaříkova i poslije Fancevljeva tvrdnja da je bio svećenik²⁴ ne stoji. Istina, to bi za prevodioca Biblije iz 18. st. svatko pomislio, ali Ivan Bugardelli upravo u vrijeme kad je njegov rad na prevodenju Biblije daleko odmakao u svibnju 1762. g. uz svoje ime na nekom dokumentu stavlja vojnički naslov

»alfier«,²⁵ što prevodimo riječju »zastavnik«. Taj naslov nije nužno vezan s vojničkom službom, a nije dokaz ni za školovanje u vojničkoj školi pa iz toga možemo sa sigurnošću zaključiti jedino to da nije bio svećenik. Svakako, uživao je glas učena čovjeka, stručnjaka za prevođenje, kad je upravitelj sjemeništa Božić njemu, tada još sasvim mladom čovjeku (1759. g. upravo je navršio dvadesetu godinu života), povjerio tako složen posao prevođenja Biblije na hrvatski jezik. Prevođenjem dokumenata i prepisivanjem knjiga on se i poslije bavio,²⁶ a radio je i kao vještak za zemljišna pitanja.²⁷ Za omiški kraj je dosta zanimljiv katastik dobara obitelji Kačić i Nikolić Dujmović, sunasljednika omiške obitelji Michieli što ga je on izradio 1795. g.²⁸ Već smo spominjali da je bosančicom napisao kopiju pogodbe o prevođenju Biblije. Istim je pismom dodao po jedan zapis na kraju prvog i drugog sveska te Biblije,^{28a} a njime se potpisao i na kraju dokumenta patrimonija za klerika Marka Markojevića 24. VIII 1785. g.²⁹ Rukopis, i u latinici i u bosančici ponešto kičena »barokna« izgleda, odaje jednako vješto ruku školovana čovjeka. O njegovu životu inače malo znamo. Oženio se tek 14. listopada 1788. g. (u 49. godini života!) s Barbarom udovicom Josipa Žankovića, a kćeri Jure Lučića.³⁰ Kad se dvadesetak godina prije toga bio naumio ženiti (možda s istom zaručnicom!), spriječio je to njegov otac iz nama nepoznatih razloga.³¹ Prema anagrafu Omiša iz 1799. g. uz njega i ženu mu Barbaru u istom domaćinstvu su i Barbarine dvije kćeri iz prvoga braka,³² a svoje djece očito nije imao. Umro je 22. lipnja 1800. godine i pokopan je na omiškom groblju.³³

Kopija ugovora i Božićevi zapisi o isplati što smo ih gore u cijelosti donijeli pružaju nam osnovne podatke o nastanku Bugardellijeva rukopisa hrvatske Biblije. Iz navedenoga zaključujemo da je na tome poslu radio između 10. listopada 1759. i najdalje potkraj mjeseca siječnja 1767. g.^{33a} Iz činjenice što mu je Božić do 12. XII 1762. g. gotovo sasvim isplatio ugovorenu svotu (preostalih 10 libara i 6 šoldi dao mu je 20. I 1767. g.) s prilično vjerojatnosti smijemo zaključiti da je barem glavninu posla dovršio već krajem 1762. g.

U pogodbi je izričito naglašeno da Sveto Pismo ima biti prevedeno »u jazik sadanji slovinski aliti arvatski«. Za prijevod je uzeta riječ »istumačiti«. Međutim, u tekstu pogodbe nije naveden jezik s kojeg se ima prevoditi. Samo se spominje primjerak Svetog Pisma u posjedu omiškog arcipreta (nadžupnika) Nikole Dišmanića, a nisu navedene potanje oznake po kojima bismo mogli odrediti koje je to izdanje bilo i na kojem jeziku. Izričito nije rečeno ni to da Bugardelli ima prevoditi baš iz toga primjerka, jer se samo naglašava kako prijevod treba imati sve knjige Svetoga Pisma s tekstom raspoređenim na retke i s tablicom prvom na početku i drugom na kraju kako je i u Dišmanićevu primjerku. Mogao bi netko pomisliti da je Dišmanić možda imao neku stariju rukopisnu Bibliju na hrvatskom jeziku, pa bi Bugardelliju bilo dovoljno pojedine zastarjele riječi i oblike zamijeniti suvremenima, tako da jezik bude prema zahtjevu Božića »sadanji slovinski aliti arvatski«, što bi išlo u prilog već navedenom mišljenju Fanceva. Međutim, ta mogućnost otpada već zbog činjenice što je do tada jedini prijevod potpune Biblije, Kašićev rukopis, bio daleko od Omiša.

Na jezik s kojega je Bugardelli trebao prevoditi upućuje regist na poledini kopije ugovora. Božić je tu napisao da se radi o prijevodu »od Latina u slovinski jazik«. Treba odmah napomenuti da izraz »od Latina« sam po sebi ne mora značiti isključivo »s latinskoga«. Mogao bi se shvatiti i u značenju »s talijanskoga«. Za ovu drugu mogućnost imamo primjer iz istoga kraja i približno iz istog razdoblja u arhivu omišskog Nadžupskog ureda, gdje se u jednom spisu navodi originalni talijanski tekst dekreta omišskog providura Andrije Querinija, izdanog u Brelima 20. X 1790. iza kojega je napomena »ispis od latinskoga dekreta«, a zatim odmah slijedi hrvatski prijevod istog dokumenta.³⁴ Prema tome, i Božićev izraz »od Latina«, koji još neodređene zvuči, mogao bi značiti i s *latinskoga* i s *talijanskoga*, pa sam po sebi ne rješava pitanje. Međutim, kad znamo da zbog zabrane prevođenja Biblije na narodne jezike u Katoličkoj crkvi na talijanskom jeziku nemamo katoličkog izdanja svih biblijskih knjiga tamo od sredine 16. st. pa sve do 1771. g.,³⁵ jedva bi se mogla dopustiti mogućnost da je tu riječ o prijevodu s talijanskoga.

Svakako, o pitanju uzorka Biblije s kojim se služio Bugardelli, a onda i jezika s kojega je prevodio, najjasnije govori sam rukopis njegove hrvatske Biblije koji se danas nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod signaturom l. d. 41.³⁶ u dva tvrdo ukoričena sveska formata listova 200×280 mm, a korica 205×294 mm. Uvez (koža tamnosmeđe boje) očito je iz novijeg vremena, zacijelo izrađen otkako je rukopis u Zagrebu. Na hrptu II sveska urezan je djelomično neadekvatan naslov: »Sveto Pismo / knjighe / novoga zakona«.³⁷

Prvi svezak sadrži knjige Starog zavjeta od knjige Postanka (»Naroda«) do Sirahove (»Carkovnjaka«). Općega naslova na licu korica ni na prvim stranicama nema. Na prvom je listu kasniji zapis: »Vjekoslav Kružičević bogoslovac, Zvečanj kod Omiša g. 1895.«³⁸ a slijedeća su dva lista prazna. Prva stranica teksta je u gornjem desnom kutu označena slovom bosančice »a« u značenju brojke 1, a po sredini donjeg ruba arapskom brojkom 4. Na zadnjoj ispisanoj stranici bosančicom je napisana brojka 639, a na sredini donjega ruba arapska 336. Na kraju ima još 7 neispisanih listova. Brojeve bosančicom za oznaku stranica stavljao je, čini se, naknadno Božić, a arapske su brojke za oznaku listova očito pisane u novije vrijeme, što se vidi po obliku brojeva i boji tinte, zacijelo poslije nego je rukopis stigao u Akademiju.

U drugom su svesku ostale knjige Staroga zavjeta (od knjige Proročanstava Izajije pa do druge Makabejaca),^{38a} sve knjige Novoga zavjeta i na kraju nekanonske knjige: Govor Manasijin, te Treća i Četvrta Ezdrina knjiga koje se obično dodaju u svim izdanjima Vulgate. I na prvom listu II sveska je navedeni zapis bivšeg vlasnika rukopisa s kraja 19., zatim još četiri prazna lista pa prva stranica teksta koja je pri desnom vrhu označena bosaničkom brojkom 641, a dolje po sredini arapskom brojkom 5. Na zadnjoj ispisanoj stranici su na odgovarajućim mjestima brojke 1361 i 352. Na kraju je još sedam praznih listova.³⁹

Tekst je pisan latinicom, dosta zbijenim ali jasnim i ujednačenim rukopisom. U svakom je poglavlju odmah uočljiva podjela na biblijske retke jer su pisani odjelito, tako da i u proznim tekstovima svojim vanjskim

izgledom podsjećaju na stihove. Označeni su arapskim brojkama točno prema podjeli u izdanjima Vulgate. Naslovi su pojedinih knjiga pisani malo podebljanim slovima, a ponegdje i posebnim oblicima slova poput tiskanih.⁴⁰ Bugardelli je u početku uz vanjske rubove stupaca bilježio znakove za usporedna mjesta u drugim knjigama Biblije, kako je uobičajeno u izdanjima Vulgate, ali je ubrzo od toga odustao, vjerojatno u dogovoru s Božićem komu to nije moralo izgledati važno. Iza naslova pojedinih knjiga, a prije početka teksta uvijek se nalazi opis sadržaja preveden iz Vulgate. Prije naslova pojedinih knjiga obično nalazimo kratice u biti istog pobožnog zaziva u nekoliko varijanti,⁴¹ a na kraju svezaka ispod teksta posljednjeg retka bosančicom napisanu zahvalnu molitvicu na hrvatskom jeziku.⁴²

Bugardelli je, dakle, prema pogodbi s Božićem »istumačio« sve biblijske knjige »staroga i novoga zakona« na ondašnji govorni hrvatski jezik i čitkim ih rukopisom »lipo« ispisao »na versie s broima«. Jedino ne nalazimo dvije »tabule« koje je Božić također tražio u pogodbi. Vjerojatno je i njih bio izradio, a poslije kao zadnje stranice otpale i propale prije nego je rukopis poslan u Zagreb.

Tražeci odgovor na pitanje iz kojeg je izdanja Biblije Bugardelli prevodio, pregledali smo razna izdanja Vulgate iz razdoblja od kraja 17. st. pa do 1759. g.⁴³ Ustanovili smo da se s uvjetima pogodbe Božić—Bugardelli i sa samim Bugardellijevim rukopisom kako je gore opisan najviše podudara izdanje: *Biblia sacra Vulgatae editionis (...) vesiculis distincta argumentis ad singula capita, pluribus iconibus historicis indicibusque epistolarum, evangeliorum ac rerum, necnon prolegomenis necessarioribus illustrata* objavljeno u dva sveska u Veneciji 1730. g. kod Kristofora Zane.⁴⁴ Na kraju drugog sveska u odjeljku »Prolegomena« nalazi se 11 »tabula« na stranicama veličine ostalih, a dodano im je još 6 »tabula« na tri lista velikog formata koje se premotavaju. Većinom su to kronološke tablice biblijske povijesti.⁴⁵ Na zaključak da je Bugardelli svoju hrvatsku Bibliju izradio prema tomu latinskom izdanju navode nas slijedeći razlozi:

1) Podjela na dva sveska u tom izdanju i u Bugardellijevu rukopisu potpuno se podudara po završnoj knjizi prvoga i početnoj drugoga, iako se ne radi o logičnoj podjeli (na stari i novi zavjet), nego o čisto formalnoj (po približno jednakoj debljini obaju svezaka).

2) U tom izdanju nalazimo veći broj tablica među kojima je Božić mogao izabrati prvu »na početku« i drugu »na svariši«, kako naglašava pogodba.

3) Znakovi za usporedna mjesta jedino u tom izdanju gotovo potpuno odgovaraju znakovima koje je na rubovima svoje rukopisne Biblije napisao Bugardelli.⁴⁶

Istina, navedeni razlozi potpuno ne isključuju mogućnost, da je on radio možda prema nekom sličnom izdanju koje nam nije bilo pri ruci. U svakom slučaju, neosporno je da je prevodio iz Vulgatina latinskog teksta Biblije.

Biblija je u 16. st. zbog velikog vjerskog rascjepa u Evropi postala spornom knjigom. Razlika između katolika i protestanata odnosila se samo na shvaćanje Biblije kao cjeline i tumačenje pojedinih mjesta, a nije morala

prelaziti i na pitanje jezika na kojemu će je vjernici čitati. Kako je Katolička crkva smatrala da Bibliju treba tumačiti u duhu crkvene predaje, kako vjernici koji dobro ne poznaju tu predaju ne bi olako prihvatili tumačenje protestanata, papa Pijo IV 1564. g. u Indeksu je objavio apsolutnu zabranu čitanja Biblije na narodnim jezicima.⁴⁷ Svećenici i ostali učeniji vjernici trebali su je čitati na latinskom iz nekog izdanja Vulgate. Tako su otad prestali izlaziti katolički prijevodi potpune Biblije na živim jezicima.⁴⁸

Hrvati su biblijske odlomke koji su se čitali u bogoslužju imali prevedene u svojim lekcionarima koji su se i dalje upotrebljavali i bili objavljivani u raznim izdanjima.⁴⁹ Osim toga je u našim primorskim krajevima bilo i više neslužbenih pokušaja prevođenja biblijskih tekstova za upotrebu u crkvenim službama, što je Rim sredinom 17. st. kao zloporabu nastojao svakom spriječiti.⁵⁰

Poznati hrvatski isusovac Bartol Kašić upravo je u tom razdoblju (1630. g.) dovršio hrvatski prijevod čitave Biblije i to na traženje Zbora za širenje vjere.⁵¹ Vjerojatno bi taj njegov prijevod — usprkos odredbi Indeksa o zabrani čitanja Biblije na živim jezicima — bio odobren i tiskan da Rim nije za službene revizore hrvatskih liturgijskih i nekih drugih knjiga odredio katoličke monahe istočnog obreda, po narodnosti Rusine, koji su čvrsto branili stajalište zadržavanja staroslavenskog jezika u slavenskim svetim knjigama.⁵² Zacijelo je i autor ili barem inspirator nepotpisane i nedatirane spomenice protiv tiskanja hrvatskog (Kašićeva!) prijevoda Biblije (spomenica je dodana spisima sjednice od 26. VI 1646)⁵³ neki od tih monaha. Kao prvi dokaz o suvišnosti objavljivanja hrvatskog prijevoda Biblije spomenica navodi tobožnji prijevod samog sv. Ćirila očuvan kod »Rutena« (tj. Rusina!). Zatim se poziva na odluku Propagande od 18. XII 1626. o izdavanju reformiranog misala i brevijara za hrvatske glagoljaše na staroslavenskom, a ne na narodnom jeziku. Na trećem je mjestu tvrdnja da bi takav prijevod svećenicima koji znaju latinski bio suvišan, a nekim glagoljašima nekoristan i osim toga opasan za njihovu vjeru.⁵⁴ Napokon spomenica ističe raznolikost narječja i latiničkih ortografija u Hrvata kao razlog protiv objavljivanja bilo kakvog slavenskog prijevoda latinicom.⁵⁵ Sve je to moralo i previše uvjerljivo djelovati na rimske službene krugove, a pitanje tiskanja Kašićeva prijevoda i onako je bilo dosta delikatno i moglo se provući jedino u slučaju da nitko nije upozoravao na razliku između staroslavenskog i govornog hrvatskog jezika koji su u Rim dolazili pod istim izrazom »ilirskoga«. Tako su i Hrvati koji su, po našem mišljenju, tada ipak imali šansu da uz glagoljski misal i brevijar te latinicom tiskani obrednik dobiju i potpun prijevod Biblije, na ovo zadnje morali još dugo čekati.⁵⁶

Kad je papa Benedikt XIV dne 13. lipnja 1757. g. izmijenio odredbu *Indeksa* o zabrani čitanja Biblije na narodnim jezicima,⁵⁷ odmah su se počeli pripremati i katolički prijevodi na raznim evropskim jezicima.

U Hrvata se potreba potpune Biblije na narodnom jeziku najviše osjećala u primorskim krajevima, gdje su baš u 18. st. bili sve brojniji klerici i svećenici glagoljaši koji nisu poznavali latinski jezik, pa su im bili dostupni samo odlomci Biblije tiskani na hrvatskom jeziku u lekcionaru. Zato nimalo

ne iznenađuje činjenica da je odmah poslije izmjene u *Indeksu* upravitelj sjemeništa u Priku don Mihovil Božić tražio tko će mu prevesti »sve Sveto Pismo« na hrvatski jezik. Čudno je jedino što za taj posao nije našao nekog učenog svećenika kojih je u to doba u Splitu i drugim gradovima dosta bilo,⁵⁸ nego ga je povjerio mladom »zastavniku«, Omišaninu Ivanu Nikoli Bugardelliju. S druge strane činjenica da je Bugardellijev prijevod »laički«, čini ga u nekom pogledu posebno zanimljivim. Je li prevodilac i — ako jest — u kojoj je mjeri u svoj tekst uvrstio prije njega prevedene odlomke Biblije tiskane u raznim izdanjima hrvatskog lekcionara, trebalo bi utvrditi potankim ispitivanjem i uspoređivanjem, u što se ovdje, naravno, ne možemo upuštati jer biblijsko-jezična problematika traži zaseban opsežan rad. U svakom slučaju, barem je glavna njegovala hrvatskog teksta Biblije prijevod »od Latina«, a nije nipošto »u cijelosti prijepis iz starijeg predloška« kako je mislio Fancev. Arhaizmi u tom slučaju smiju se tumačiti kao posljedica općenite naviknutosti prevodioca na starinski stil liturgijskih i uopće molitvenih, a napose biblijskih tekstova što ih je od ranog djetinjstva slušao u crkvi. Bilo je potrebno u njegovu tekstu ispitati također i elemente omišskog lokalnog govora. Ovdje se moramo zadovoljiti osnovnim podacima o prevodiocu, njegovu radu na prevodenju i sačuvanom rukopisu. Na kraju treba naglasiti da Bugardellijev rukopis svakako predstavlja zanimljiv pokušaj prevodenja Biblije na hrvatski jezik i stoga zaslužuje veće zanimanje i proučavanje, a prevodiocu treba ponovo dati makar i skromno mjesto u povijesti hrvatskoga jezika.

BILJEŠKE

¹ Appendini tu navodi četrdesetak djela. Popis završava riječima: »i mnoga druga«, jer je donio samo dio »dugog kataloga« hrvatske biblioteke u Priku što mu ga je poslao Spiridion Gavalà. — O sjemeništu u Priku v. *I. Pivčević*, Sjemeništa u Prijeku, Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu za šk. g. 1911/1912, Spljet 1912, str. 3—23. O biblioteci v. str. 12 i bilješku 31. Pivčević tu ne donosi popis knjiga pa tako ne spominje ni rukopis hrvatske Biblije o kojemu je ovdje riječ.

² *P. J. Šafařík*, Geschichte der südslavischen Literatur svez. II, Prag 1865, str. 205. Već na str. 86 stoji: »Bugardelli, Priester in Dalmatien, Übersetzer der Bibel ins Illyriche, starb nach Kucharski vor 1810.« — Prije zatvaranja sjemeništa u Priku (1821) službena je komisija sastavila popis sve sjemenišne imovine. Upravitelj sjemeništa don Petar Kružičević tom je prigodom izjavio, da su sve knjige, izuzev arhivskih, dvaju glagoljskih misala i jednog »šćaveta« njegovo vlasništvo. *Usp. A. M. Strgačić*, O biblioteci sjemeništa u Priku kraj Omiša u vrijeme njegove likvidacije, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru VI 6 (1969) str. 125—129.

³ *Š. Ljubić*, Ogledalo književne povijesti Jugoslavjanske svez. II, Rijeka 1869, str. 472.

⁴ *Usp. Hrvatska enciklopedija* svez. III str. 530 pod »Bugardelli«. Prema Fancevu, Akademiji ga je darovao Vjekoslav Kružičević. U najstarijem inventaru zabilježena je godina 1898.

⁵ *F. Francev*, Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir — dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14. i 15. vijeka, Djela JAZU 31 (1934) str. LIV bilj. 58.

⁶ Hrv. enc., ondje.

⁷ Usp. *Fancev*, Vat. hrv. molitvenik str. LIII—LIV, gdje navodi Kašičeve riječi za prijevod novog zavjeta: »selecta a me ex antiquis Illyricis codicibus versio Illyrica«, pa zaključuje da Kašić nije izravno prevodio s latinskoga, nego skupio i redigirao tekstove koji su u hrvatskoj crkvenoj pismenosti već postojali.

⁸ *M. Vanino*, Teologija u Hrvata, Croatia sacra 11—12 (1943) str. 214.

⁹ *Enc. Jug. svez. I*, str. 502 pod »Biblija. Hrvatski prijevodi«.

^{9a} Nedavno je Tadej Vojnović u svojoj doktorskoj radnji pod naslovom »Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. godine« ukratko prikazao i Bugardellijev rukopis. Taj dio radnje nije uvršten u ciklostilom umnoženi izvadak. Usp. Arhiv disertacija Kat. bogoslovnog fakulteta u Zagrebu br. 88, str. 131—133 i *T. S. Vojnović*, Biblija Bernardina Frankopana i Biblija hrvatskih protestanata, Zagreb 1977. (doznajemo da će izići u godišnjaku Poljica za 1979. godinu). — Zahvaljujući naknadnom uvidu u Vojnovićevu radnju donijet ćemo u nekoliko dodatnih bilješki one pojedinosti koje su nama pri pregledavanju Bugardellijeva rukopisa bile izmakle. S obzirom na povijesne podatke o toj Bibliji napominjemo da Vojnović nije došao do novih rezultata.

¹⁰ Danas u Arhivu Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu, br. inv. 216 svežnjić B. Najstariji spisi sjemeništa u Priku (1750—1800). Pojedini spisi označeni su olovkom rimskim brojevima. Spis br. 9.

¹¹ »Gemenlije« umjesto »jemenlije«, naziv za šarenu laganu obuću.

¹² Svota od 338 lira odgovara svoti od sedam cekina (1 cekin iznosi 48 dalmatinskih lira) s pretičkom od dvije lire. Zbrojimo li svote pojedinih obroka isplate uzimajući 12 šoldi za 1 liru, dobijemo zbroj 339:5 lira. Dakle, postoji neznatna razlika između toga i Božićeva zbroja.

¹³ Da se radi o Bugardellijevu rukopisu, zaključili smo uspoređujući oblike bosaničkih slova tu i na njegovu potpisu pri završetku dokumenta patrimonija za klerika Marka Markojevića od 24. VIII 1785. Vidi Nadbiskupski arhiv Split (NAS), Odio stare spl. nadbiskupije (S.) br. inv. 95 Patrimonia clericorum, svešćić 4.

¹⁴ U matičnim knjigama župe Omiš to se prezime javlja od 1633. do 1853. g. najprije u obliku Bugardelouch (usp. Hist. arhiv u Zadru — HAZ — Matična knjiga br. 707 f. 12', 27, 33', 165), a poslije nekad Bugardello i Burgadelli, ali najčešće Bugardelli ili Bugardeli (usp. ondje f. 42, 139'; mat. knj. br. 708 f. 28', 31', 46', 80, 94 itd.). Ivan Nikola se potpisivao u obliku Bugardelli. Zato ne prihvaćamo oblik koji je preko Šafarića i Fanceva ušao u literaturu, nego uzimamo navedeni redoviti oblik kojim se služio i Ivan Nikola.

¹⁵ Prezime »Bugardelo« javlja se u Splitu u drugoj polovini 16. st. Kao graditelj na splitskom lazaretu radi Vicko Bugardelo (usp. *C. Fisković*, Umjetnički obrt u XV. i XVI. stoljeću u Splitu, Zbornik Marka Marulića 1450—1950, Zagreb 1951, str. 143). Na pitanja papinskog pohoditelja Dalmacije 1579. g. odgovara i svećenik »Hieronymus Bugardellus ciuis et habitator Spalati« sin Vickov rođen oko 1548. g. (v. Archivio Sec. Vaticano, S. Congreg. Concilii, c-57 Visit. apost. Dalmatiae 1579, Spalaten. f. 11' i 13') koji je kao splitski kanonik umro 1601. g. (usp. *I. Ostojić*, Metropolitanski kaptol u Splitu, Zagreb 1975, str. 251). U prvoj četvrtini 17. st. u Splitu živi »mistro« Ivan Bugardello kojemu se tu rađaju dva sina i dvije kćeri (usp. Hist. arhiv u Splitu, Matica kršt. svez. I br. inv. 41, f. 83, 109', 127' i 161). Njegov sin Nikola bio je primicerij pa arhiepzbiter splitskog kaptola (usp. *Ostojić*, nav. dj. str. 210 slj.) Ne znamo u kakvoj je vezi s tim Ivanom bio »mistro Dogmo Bugardelouch da Spalato« vjenčan 2. X 1633. u Omišu s Barbarom Carnogorsca (usp. HAZ, Mat. br. 707 f. 165) koji je od tada živio u Omišu. S Barbarom je imao pet kćeri i sina (usp. ondje f. 12', 25', 27, 33, 42 i 67). Kao udovac vjenčao se opet u Omišu s Vicencom Ljubimir 17. IV 1670. g. (ondje, Mat. br. 706 f. 219) i s njom imao kćer Katarinu i sina Nikolu koji je kršten 11. VI 1673. (ondje, Mat. br. 707 f. 139) Nikola je djed prevodioca Ivana Nikole.

¹⁶ Nikola, sin majstora Duje, vjenčao se je 25. XII 1714 s Margaritom, kćeri »conte« Julija Jelića iz Omiša (ondje, Mat. br. 708 f. 31), a njegov sin Josip

Špiridon s Kornelijom Capogrosso (o tom vjenčanju ne nalazimo podatke ni u omiškim ni u splitskim maticama!).

¹⁷ Nikolu se obično oslovljava s »illustrissimo signor« (ondje, Mat. br. 708 f. 31'; Arhiv Nadžupskog ureda Omiš — ubuduće ANŽUO — br. inv. 170 Mat. kršt. str. 156 slj.), a uz imena Josipa Špiridiona i poslije njegove odrasle djece »nobil signor« (HAZ, Mat. br. 708 f. 80, 86, 86', 94; Matični ured Omiš, Matica umrlih 1798—1824. f. 4').

¹⁸ Naslov je u matice upisivan na talijanskom »tenente collonello« a na latinskom »tribunus peditum« (usp. HAZ, Mat. br. 708 f. 28', 31', 46'—47; ANŽUO, br. inv. 170 Mat. kršt. str. 156 slj. i br. inv. 171 Mat. umrlih f. 50).

¹⁹ U matici krštenih zabilježena su mu čak četiri imena. Rođen je 2. VI 1717. (usp. ondje, br. inv. 170 Mat. kršt. str. 156 slj.) Naslov »doktor« stoji u matičnim upisima o krštenju i vjenčanju njegove brojne djece (usp. ondje, str. 255 slj., 265, 273, 279 itd. te HAZ, Mat. br. 708 1675—1824, f. 64' slj., 80, 86').

²⁰ Usp. razne spise privatno-pravnih sporova u HAZ, Omiški arhiv svez. 84 kut. 144. Tako je npr. on sam svom potpisu na zapisniku jednog takvog spora od 10. IV 1752. dodao: »ho arbitrato come sopra« (ondje, sveščić 25 f. 14).

²¹ Usp. pismo generalnog providura omiškog providuru od 11. I 1763. u HAZ, Omiški arhiv, svez. 85 (1759—1778) kut. 145 sveščić 2 f. 3'.

²² Kad se početkom 1763. g. u vrijeme opasnosti od proširenja kuge radilo o imenovanju zdravstvene deputacije Dvara, od četrdesetorice mogućih kandidata, izbor se suzio na njega i još trojicu (Ivan Pavišić, Nikola Kovačić i Anton Franceschi), jer samo oni »possedono la cognizione dello scrivere illirico« (ondje, sveščić 3 f. 14). Za službu kancelara poznavanje je bosančice bilo još potrebnije jer je providur tim pismom komunicirao sa seoskim starješinama, o čemu svjedoči više takvih bosančicom pisanih obavijesti i proglaša u starom omiškome arhivu (u HAZ).

²³ ANŽUO, br. inv. 170 Mat. kršt. str. 255 slj.

²⁴ Šafařík za njega kaže »dalmatinski svećenik« (v. bilj. 2), a Fancev »poljički svećenik« (Hrv. enc. svez. 3 str. 530). Za svećenika se je u splitskom sjemeništu pripremao njegov mlađi brat Didak (v. Arhiv Nadb. sjem. u Splitu, br. inv. 3 i 4 sveščići prihoda i rashoda za šk. godine 1764/65. — 1767/68), ali je u mjesecu studenom 1767. bio iz sjemeništa optušen na veliku žalost svoje obitelji (usp. pismo njihova oca splitskom nadbiskupu I. L. Garagninu od 5. XI 1767. u Muzej grada Trogira, Arhiv obitelji Garagnin-Fanfogna, crkveni spisi bez broja).

²⁵ Usp. Arhiv Župskog ureda Duće, Pogodbe, oporuke i razno svez. I, omot br. 3 potpis ispod prijevoda nekih dokumenata s hrvatskog na talijanski jezik od 7. V 1762.

²⁶ Gore u bilješci 25 naveli smo slučaj prevođenja s hrvatskog na talijanski, a bez sumnje bi se našlo i još sličnih prijevoda. Na Kružičeviću primjerku Poljičkog statuta piše: »Na 1785. dado ja don Petar Kružičević dado gospodinu Ivi Bugardellu libara 65 što mi pripisa ovi zakon iliti statut i za kartu i oklop dado libara 48« (Usp. V. Mošin, Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije svez. I, Zagreb 1955, str. 45).

²⁷ Na katalogu zemalja omiške bratovštine presv. Sakramenta naknadno je napisano da su nacrti »Dall' ora quondam Signor Giovanni Niccolò Bugardelli Perito fatto li 15. giugno 1781« a da je za zemlje bratovštine sv. Mihovila isto napravio 5. VI 1789 (Usp. ANŽUO, br. inv. 158).

²⁸ U katastiku na listovima formata 430 × 300 mm ucrtana je 61 čestica zemlje. Nacrti su u bojama (akvarel). Naznačene su poljoprivredne kulture, a u tumačenjima nalazimo svjedočanstvo o mnogim toponimima. Katastik se danas čuva u biblioteci omiškog liječnika dra Ive Šaškora.

^{28a} Bosančicom je napisao i prijevod u latinskoj Vulgati kursivom tiskanih bilješki umetnutih u tekst nekih poglavlja Esterine knjige (Usp. svez. I listovi 243', 244rv, 245' i 246).

²⁹ Tu je napisao: »Ja Ivan Bugardelo podpišujem na ime kneza Antona Nazora, kneza od sela Jesenic, provincie poljičke, tako od istoga moljen ne umiduci on pisati« (NAS, S. 95 Patrimonia clericorum sveščić 4 bez fol.).

³⁰ HAZ, Mat. br. 708 f. 86v.

³¹ Otac mu je u pismu od 22. VIII 1769. g. vruće molio splitskog nadbiskupa Garagnina da njegovu sinu Ivanu Nikoli ne dopusti naumljeno vjenčanje. O tome je, kaže, već s njim govorio u vrijeme krizme u Omišu na poticaj nadžupnika Dišmanića koji je sad umro, pa se on boji da mu sin ponovo pokuša od Ordinarijata dobiti dozvolu. Čim se oporavi od bolesti, doći će k nadbiskupu i o tome s njim osobno razgovarati, a dotle neka to pitanje ostane »in suspenso«. Na kraju moli čuvanje najstrože tajne »a sicurezza di mia vita«, što daje naslutiti da je u vezi s tim namjeravanim vjenčanjem u Omišu vladala velika napetost! (usp. Muzej grada Trogira, Arhiv obitelji Garagnin-Fanfogna, crkveni spisi, bez daljnje oznake). Otac mu je umro 19. XII 1788. (ANŽUO, br. inv. 171 Mat; umrlih f. 103).

³² U anagrafu je njegovo domaćinstvo navedeno pod br. 20, a majka mu Kornelija i sestra Apolonija živjele su napose u domaćinstvu br. 92 (usp. HAZ, Katastri 22, Omiš).

³³ U matici umrlih piše: »A dì 22 Giugno 1800 Nobil Signor Giovanni Bugardelli [!] in età d'anni 60 incirca nella Comunione della Santa Madre Chiesa, munito dei Ssmi. sacramenti volò a Dio, e il suo cadaver fù sepolito nel Cimitero fuori della Città.« (Matični ured Omiš, Mat. umrlih 1798—1824 f. 4'). Sestra mu je Apolonija umrla 6. III 1828, a zadnji Bugardelli koji je živio u Omišu, njegov sinovac Josip, umro je 9. IV 1853 (podaci iz parnica Omiša za I tromjesec 1829. i II tromj. 1853. u NAS).

^{33a} Vojnović je među listovima pronašao fragment veličine 16×4 cm na kojem piše bosančicom: »U ime Boga. Na 6 novembra 1768«. Pomišlja da bi to, ukoliko je dio samog rukopisa, mogao biti fragment prve stranice. Mogao bi biti i dio posljednje. U slučaju da je to stvarno dio samog rukopisa, naš zaključak da je Bugardelli sve završio početkom 1767. trebalo bi ispraviti i rok prebaciti na kraj 1768.

³⁴ ANŽUO, br. inv. 158, nenumerirani sveščić.

³⁵ Usp. S. *Minocchi*, Italiennes (versions) de la Bible, Dictionaire de la Bible svez. III, Paris 1912, stupac 1032. Zadnja izdanja starih talijanskih katoličkih prijevoda (Malherbijeva, Jensonova, Brucciolijska i Marmochinova) izašla su sredinom 16. st. (usp. ondje stup. 1022—1029)

³⁶ Signatura navedena u Hrv. enc. je pogrešna. Ni Šafařík ni Fancev ne opisuju rukopis. Ne spominju ni to u koliko je svezaka.

³⁷ U njemu su knjige »novog zakona«, ali i neke staroga.

³⁸ To je ime tadašnjeg vlasnika rukopisa. U Hrv. enc. umjesto »Zvečanj« stoji »Zvečaj«. Danas je službeno ime sela »Zvečanje«.

^{38a} Vojnović zapaža da u tom svesku nedostaju knjiga proroka Jone i psalmi od 75. do 150. uključivo. Usp. *Vojnović*, nav. dj. str. 132.

³⁹ Bosanička se paginacija u drugom svesku nastavlja, dočim arapska folijacija počinje iznova. U paginaciji ima pogrešaka, pa se zbog toga ne podudara s folijacijom točno u odnosu 1:2.

⁴⁰ Božić je poslije većinu naslova dodao i bosančicom. Dodavao ih je negdje pri vrhu listova gdje je već našao slobodna prostora.

⁴¹ Tako npr. prije knjige Postanka stoji: »I. N. D. Bq. M. S. V. ac O. S.« što razrješujemo: »In nomine Dei beataeque Mariae semper Virginis ac omnium sanctorum«.

⁴² Na kraju I sveska Bugardelli je napisao: »*Fala tebi, Bože sveti, pomiluj mene*«, a na kraju drugoga: »*Fala tebi Bože primilosardni, prislavna sveta Troice, pomiluj mene grišnika, prosti mi teške moje grihe. Isuse sinu Davidov, pomiluj mene.*« Najzanimljiviji je takav zapis na poledini zadnjeg lista I sveska (1.336v):

*Evo nam pismo Staroga Zakona
Sve pripisano. Falimo Boga
Ki nam podade take kriposti
Da se ta mudrost spiše slovinski*

*Ter meu ostale od svita narode
Hrabren Slovinac natrag ne ostade
Tere s mudrostiu ku bude primiti
Narod, i viru svud će glasiti.*

Na ovaj tekst koji očituje težnju za versifikacijom (dviije strofe, rima, ritam) upozorio me je Marko Mišerda iz Zagreba koji mi je pomogao pri naknadnom provjeravanju nekih pojedinosti.

^{42a} Vojnović u II svesku (od Posl. Titu du Judine) primjećuje »različitost rukopisa i ortografije« (Vojnović, nav. dj. str. 131). Ponovnim uvidom ustanovili smo da je ipak i to pisao Bugardelli svojom rukom.

⁴³ Vulgatin je tekst Biblije u katoličkim krajevima bez sumnje bio najtraženija knjiga, pa je u raznim tiskarskim središtima vrlo često izdavan. Brojna mletačka izdanja iz tog vremena imamo u biblioteci »Ivan Paštrić« Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu i u biblioteci C. Bogoslovskog sjemeništa u Splitu. Većinom su to skromnija izdanja u jednom svesku, ali ima ih i u dva, tri pa i u više od dvadeset svezaka.

⁴⁴ To izdanje u biblioteci »Ivan Paštrić« nosi signaturu »VI. l. la« i »VI l. lb«. Iz naslova izostavljamo imena papa koji su potvrdili revidirano izdanje Vulgate.

⁴⁵ Držimo da je Božić želio imati dvije kronološke tablice, onu prvih patrijarha (»tabula prima«) i onu od Davida do Krista (»Chronicon sacrum«) dodanu na listu formata 340x465 mm, a na zadnjem je mjestu među tablicama.

⁴⁶ Izdanje od izdanja razlikuje se po brojnosti tih oznaka i po samim siglrama. U tom se ne podudaraju ni dva izdanja objavljena kod istog izdavača iste godine, tj. gore navedeno u 2 sveska i skromnije u jednom svesku. — Ugovor Božić-Bugardelli navodi kao uzor Dišmanićeve Bibliju. Nikola Dišmanić je od 1724. do 1734. g. bio nastavnik u splitskom sjemeništu (usp. NAS, S. 71 Attestati e dimissoriali f. 78), pa mu je zacijelo bilo potrebno bolje izdanje Biblije, a tih godina je lako mogao nabaviti baš gornje izdanje.

⁴⁷ Usp. *Minocchi*, nav. dj., stupac 1034.

⁴⁸ I dalje su izlazili prijevodi pojedinih biblijskih knjiga koje su bile više poučne nego dogmatskog značenja (usp. ondje).

⁴⁹ Usp. *J. Fučak*, *Sest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Zagreb 1975, str. 199—259.

⁵⁰ Rimski je Zbor za širenje vjere (Propaganda) o tom vijećao na sjednici od 26. VI. 1646. Kardinal Cornelio izvjestio je prisutne o dvije zloporabe u Dalmaciji: 1) »quod Scripturae Sacrae versiones a Latina in linguam Illyricam fiunt a privatissimis et indoctis hominibus, illaeque sine approbatione Sedis Apostolicae in ecclesiis non sine multorum scandalo ob ineptas vocum translationes in festis principalibus recitantur aut canuntur« i 2) »quod praefatae versiones de noctu horis duabus et etiam quattuor ante solis ortum cum magno concursu virorum, mulierum ac virginum in praefatis ecclesiis canuntur (...).« Usp. Arhiv Kongregacije de Propaganda fide, *Scrittura originali delle congregazioni generali* (ubuduće SOCG) vol. 264 f. 558.

⁵¹ Usp. V. Stefanić u *Enc. Jug. svez. 1* str. 501 pod »Biblija« i svez. 5 str. 222 slj. pod »Kašić Bartol«.

⁵² Poznato je da je na njihovo traženje u našim glagoljskim misalima i brevijarima hrvatsku redakciju staroslavenskog jezika zamijenila ruska. Zanimljivo je pitanje, nisu li reformirani misali što su ih bili pripremili Alberti i Glavinčić prije Levakovića pisani govornim hrvatskim jezikom? Dakako, pravi odgovor na to pitanje mogli bi nam dati samo njihovi rukopisi, kad bi se kojom srećom pronašli u Rimu.

⁵³ Arhiv Prop. u Rimu, SOCG vol. 264 ff. 559—561'.

⁵⁴ Ovo zadnje glasi: »(...) Pro indoctis vero, qui materna lingua tantum legere sciunt, latinam linguam vero omnino ignorant, huiusmodi interpretatio nullo modo imprimenda est, nam ex melle suggerent venenum, errandique occasionem acciperent, quia parum set nudam vocum significationem percipere, si sensus ignoretur, sine quo nuda littera nihil prodest«, dapače vodi u herezu. (ondje 559').

⁵⁵ Tako među ostalim kaže: »(...) Praeterea Illyricis [ho]minibus, qui Latinos characteres numquam didicerunt, [librum?] Latinis characteribus impressum porrigere nihil aliud [esset?] quam surdo fabulam narrare (...). De characteribus vero Latinis in lingua Illyrica usu, hoc tantum dicam: Illirice seu Slavonice characteribus Latinis scribere rediculum est. Omnes enim nostrorum temporum scriptores Dalmatiae littoralis, qui materna Illyrica lingua aliquid Latinis characteribus typis mandarunt, suo arbitrato et iuxta proprii capitis cerebrum (quoad orthographiam) scripserunt ita ut alter alteri in ortho graphia adversetur et alter

alterum bene intelligere non possit (. . .). Numquam hucusque Illyrici (de Illyricis in communi loquor) de orthographia in scribendo et imprimendo characteribus Latinis inter se convenerunt, nec convenient umquam, nullo enim modo inter se omnes convenire possunt« jer na njih, kaže, u tom pogledu utječu negdje Nijemci i Madari, a negdje Talijani. Drugi su narodi, pa i među Slavenima, npr. Poljaci, ustalili način pisanja latinicom, dok Hrvati, nastavlja dalje, »p[ropter] duritiem propriae cervicis nolunt; hoc inter omnes alias nationes proprium peculiareque habent, quod in orthographia de qua loquimur sint heteroclitici et alter altero in hoc vult esse doctior; quilibet e [.?] ut summum ingenii sui perspicacitatem acumenque ostendat, si orationem Dominicam et decem praecepta tantum imprimat, novae orthographiae inventor ac magister fit«. Na kraju tvrdi da zbog pometnje u načinu pisanja neke latinicom tiskane knjige nitko ne čita, a stide se svojih pismena što su ih baš za »ilirski« jezik sastavili »najučeniji među sv. ocima Jeronim i prvi slavenski apostol sv. Ćiril« (ondje, 560'—561').

⁵⁶ To su poznata Propagandina izdanja: glagoljski misal 1631, *Ritual rimski* Kašićev na hrvatskom jeziku latinicom 1640. i glagoljski brevijar 1648 — Vanino tvrdi, da su tiskanje Kašićeve Biblije omeli hrvatski svećenici koji su tražili da bude na staroslavenskom jeziku (usp. *Vanino*, nav. dj. str. 214). Radonić uz protivljenje »nekih recenzenata u Rimu« spominje još senjskog biskupa Agatića koji je prigovarao što je prevedeno na jezik samo jednog kraja i neke protivnike iz Dubrovnika (usp. *J. Radonić*, Štamparije i škole Rimske kurije u Italiji i južnoslavenskim zemljama u XVII. veku, Beograd 1949, str. 47).

⁵⁷ Nekadašnjoj Pijevoj odredbi iz 1564. g. dodao je da se zabrana ne odnosi na prijevode odobrene od Svete Stolice, odnosno na izdanja koja tekstu dodaju tumačenja iz djela svetih otaca ili katoličkih učenjaka (usp. *Minocchi*, nav. dj. stup. 1032).

⁵⁸ Nedugo poslije Bugardellija na prevođenje Biblije su se dali i neki učeni svećenici iz istog kraja. Prvi je od njih poznati makarski provikar kanonik Ivan Josip Pavlović Lučić koji 17. XI 1788, piše papi Piju VI najprije o potrebi objavljivanja hrvatskog prijevoda Biblije, a zatim dodaje da on ima gotov takav prijevod i onda moli neka mu se pomogne u podmirivanju troškova tiskanja. Zbog važnosti predmeta iz njegova pisma navodimo: »Primogenita in sinu Catholicae Ecclesiae Illyrica Natio quae per totum fere Orbem diffusa est, Pater Beatissime, flere non cessat, quod ei, quae suamet ipsius lingua publicas Deo preces et hostias offert, nemo hucusque Divinum S. Scripturae Librum vernacula interpretatione aperuit«. Zato je on odlučio učiniti ono što su učinili »Emserus Germanis, Wiechius Polonis, Sacius Gallis, Martinus Italis«. Zatim dodaje: »(. . .) vernaculam Illyricam totius. S. Scripturae versionem in promptu jam habeo (. . .) ad ipsam hanc aggrediendam perficiendamque editionem S. Sedis Apostolicae tuae, Pater Beatissime, opem et auxilium suppliciter exposco. Si enim millenis, ut referunt, aureis stetit nova Illyrici Breviarii (quod est veluti S. Scripturae quodpiam compendium) recessio, privati hominis vires et facultatem excedit (. . .)«. Završava dodajući ako Sveta Stolica ne može za to naći potreban novac, neka barem preporuči našim biskupima da oni pomognu. (Arhiv Prop. u Rimu, *Scripture dei congressi, Dalmazia* vol. 15 ff. 394—395).

IVAN NIKOLA BUGARDELLI ET SON MANUSCRIT DE LA BIBLE
EN LANGUE CROATE

Slavko Kovačić

Ivan (Jean) Nikola Bugardelli (1739—1800) était reconnu dans la littérature en tant qu'auteur de la traduction croate de la Bible — traduction dont le manuscrit est conservé à l'Académie yougoslave, à Zagreb (cote 1. d. 41) — jusqu'à ce que l'historien notoire de la littérature, Franjo (François) Fancev, ait exprimé un doute à ce sujet. Ce doute a suffi pour rejeter complètement le nom de Bugardelli de l'histoire des traductions croates de la Bible. Cependant, d'après les copies, récemment trouvées, d'un accord conclu entre le Directeur du Séminaire glagolitique de Priko, Don Mihovil (Michel) Božić, et Bugardelli, et les notes de Božić concernant le paiement de ce manuscrit de traduction, il clair que Bugardelli y a travaillé pendant la période comprise entre 1759 et, au plus tard, 1767. Dans cet article l'auteur publie le texte de ces documents et, en même temps, apporte des données contrôlées sur le traducteur (jusqu'à présent les données fournies étaient ou imprécises ou plus ou moins erronées) ainsi que sur son manuscrit de la Bible. En terminant, il discute la question de savoir d'après quelle langue il a traduit, et sur quelle Bible il a travaillé.